

TƏHLİL

ERMƏNİSTANDA DƏRİNLƏŞƏN İQTİSADİ PROBLEMLƏR

Giriş

Müharibənin Ermənistan iqtisadiyyatına vurduğu zərər özünü göstərməkdə davam edir və bu da iqtisadi problemləri daha da dərinləşdirir. Müharibədən sonra Ermənistanda iqtisadi problemlərin yarandığı dövrdə bir sıra ekspertlər hesab edirdilər ki, Ermənistanda parlament seçkiləri keçirildikdən sonra siyasi vəziyyət sabitləşəcəkdir və bu da iqtisadi problemlərin də həll edilməsinə imkan yaradacaqdır. Lakin, müharibə nəticəsində Ermənistanda mövcud olan ənənəvi iqtisadi problemlərin dərinləşməsi və qida təhlükəsizliyi ilə bağlı yaranan çatışmazlıqlar onu deməyə əsas verirdi ki, müharibənin yaratdığı iqtisadi problemlər hələ uzun müddət davam edəcəkdir və Ermənistan hakimiyyətinin bu problemləri həll etmək imkanları çox məhduddur. Bu gözləntilər artıq özünün doğrultmaqdadır. Bunun nəticəsidir ki, bir sıra istiqamətlər üzrə iqtisadi problemlər kəskinləşməkdədir hansılar ki, həm də əhalinin sosial vəziyyətinə birbaşa təsir edir. Hazırda mövcud olan əsas iqtisadi problemləri nəzərdən keçirək.

Qiymət artımı

Son aylarda Ermənistanda yaranmış və əhalinin əsaslı etirazı ilə qarşılanan əsas iqtisadi problem qiymət artımıdır. İqtisadi vəziyyətin gərgin olduğu dövrdə əsaslı qiymət artımının baş verməsi sosial vəziyyətin ciddi şəkildə gərginləşməsinə imkan yaradır. Ermənistanın Statistika Komitəsinin verdiyi məlumatlara əsasən 2021-ci ilin iyul ayında illik inflyasiya 8.1% səviyyəsində olmuşdur ki, bu da 2011-ci ildən sonra ən yüksək göstəricidir¹. İyul ayında ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə çörəyin qiyməti 8.6%, ətin qiyməti 9.7%, yağın qiyməti 15.9%, şəkərin qiyməti 39.4%, yumurtanın qiyməti 51.3%, südün qiyməti 10.4%, tərəvəzlərin qiyməti isə orta hesabla 53% artmışdır. Qeyd edilən məhsullar Ermənistanda istehlak səbətinə daxil olan əsas qida məhsullarıdır və onların qiymətinin əsaslı şəkildə artması əhalinin sosial vəziyyətində birbaşa təsir edir. Ona görə də bu böyük etirazla qarşılanır.

Qiymət artımı avqust ayında da davam etmişdir. Belə ki, 2021-ci ilin yanvar-avqust ayları ərzində istehlakçı bazarında qiymət artımı ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 8.8% səviyyəsində olmuşdur. Nəzərdən keçirilən dövrdə orta aylıq inflyasiya göstəricisi 0.4% təşkil etmişdir. Ümumilikdə, bütün əsas

¹ <https://eurasianet.org/food-prices-in-armenia-hit-generational-high>

şəhərlərdə avqust ayında iyul ayı ilə müqayisədə istehlak qiymətləri 0.2-0.6% intervalında artmışdır. İlk 8 ayı ümumi götürdükdə də ən çox artım qida məhsullarında müşahidə edilmişdir. Belə ki, cari ilin ilk 8 ayında qida məhsulları və spirtsiz içkilərin qiyməti 15.1% artmışdır. Təkcə avqust ayında isə bu məhsullar üzrə artım 0.6% təşkil etmişdir. İlk 8 ayda ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə spirtli içkilərin və tütün məhsullarının qiyməti isə 9.3%, təkcə avqustda isə 0.1% artmışdır. Qeyri-ərzaq məhsulları üzrə isə qiymət artımı yanvar-avqust aylarında 9.4%, avqustda isə 0.4% təşkil etmişdir. İyul ayı ilə müqayisədə avqustda benzin və dizelin qiymətləri isə müvafiq olaraq 2.2% və 1.6% təşkil etmişdir. Göründüyü kimi əsas qiymət artımı ərzaq məhsullarında qeydə alınsa da digər məhsulların da qiymətləri artmışdır.

Ermənistanda baş verən qiymət artımları həm də hökumətin gözləntiləri və apardığı iqtisadi siyasətlə də uyğunluq təşkil etmir. Belə ki, 2021-ci il üçün Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi inflyasiya koridoru 4% (\pm 1.5%) səviyyəsindədir və artıq hazırkı inflyasiya səviyyəsi koridorun ən yüksək həddindən iki dəfəyə qədər çoxdur. Qiymət artımına münasibət bildiren Ermənistanın Mərkəzi Bankının rəhbəri artımların tərəfdaş ölkələrdə iqtisadi aktivliyin və məcmu tələbin artması ilə bağlı olduğunu demişdir². Onun fikrincə inflyasiyanın formalaşmasına əsasən xarici iqtisadi faktorlar təsir edir. Halbuki, qiymət artımı Ermənistanda artıq uzun müddətdir ki, baş verir və hətta yoluxmaların sayının çox olduğu və buna görə də əsas tərəfdaş ölkələrdə iqtisadi aktivliyin aşağı olduğu dövrlərdə də bu proses baş verirdi. Lakin, aydındır ki, qiymət artımına təsir edən əsas amillər müharibə nəticəsində Ermənistan iqtisadiyyatına dəyən zərər və ehtiyatların, o cümlədən kənd təsərrüfatı ehtiyatlarının əldən çıxmasıdır. Təsədüfi deyildir ki, ən yüksək inflyasiya məhz ərzaq məhsullarında qeydə alınmışdır. Bildiyimiz kimi əvvəl işğalda olan ərazilərimiz böyük kənd təsərrüfatı ehtiyatlarına malikdir və bu ehtiyatlar işğal dövründə Ermənistanın qida təhlükəsizliyinin təmin edilməsində böyük rol oynayırdı. Müharibədən sonra bu ehtiyatlar əldən çıxdığından ərzaq məhsullarının təminatında çatışmazlıqlar yaranmağa başlamışdır və ərzaq məhsullarının idxalı artırılmışdır. Bu da sözsüz ki, ərzaq məhsullarının qiymətinin artmasına təsir edir. Müharibə bitdikdən sonra qiymət artımı risklərinin olması Mərkəzi Bankı daha sərt pul siyasəti alətlərindən istifadə etməyə məcbur etmişdir. Inflyasiyanın qarşısının alınması məqsədilə banklar üçün müəyyən edilən yenidən maliyyələşmə dərəcələri avqustun əvvəlində son 8 ay ərzində 5-ci dəfə artırılmışdır. Buna baxmayaraq inflyasiyanın sürətlənməsinin qarşısının almaq mümkün olmamışdır, əksinə inflyasiya səviyyəsi daha da artmışdır. Bu isə onu göstərir ki, Ermənistanın real iqtisadiyyatı ilə bağlı yaranan problemləri maliyyə və pul siyasəti alətləri vasitəsilə həll etmək mümkün deyildir. Həm də bu alətlərin uzunmüddətli istifadəsi digər iqtisadi problemlərin yaranmasına səbəb ola bilər (iqtisadi aktivliyin zəifləməsi, bizneslərin maliyyələşmə imkanlarının daralması və.s.). Belə olan halda Ermənistan üçün çıxış yolu istehsal səviyyəsini artırmaq ola bilər ki, bunun üçün də uzun zamana və kifayət qədər ixtisaslı kadrlara ehtiyac vardır. Lakin, statistik göstəricilər əks prosesin baş verdiyini göstərir. Belə ki, 2021-ci ilin ilk yeddi ayı ərzində emal sənayesində 1.1% azalma qeydə alınmışdır. İqtisadi artım əsasən tikinti və mədən sənayesi hesabına təmin edilmişdir.

Maldarlıq sahəsində yaranmış problemlər və bunun inflyasiyaya təsiri

Müharibənin təsiri ilə maldarlıq sahəsində yaşanan problemlər də qiymət artımına təsir etməkdədir. Əvvəl işğalda olan ərazilər, xüsusilə də Qarabağın cənub hissəsi həm də Ermənistanın özündə yaşayan və maldarlıqla məşğul olan fermerlər üçün əsas yaylaq məskəni idi. Onlar üçün bu ərazilərə çıxış

² <https://armenpress.am/eng/news/1063107.html>

imkanlarının aradan qalxması Ermənistanın özündə də maldarlığın inkişafına əsaslı şəkildə təsir edir. Bir çox hallarda fermerlər heyvanlarını satmaq məcburiyyətində qalırlar. Heyvandarlığın inkişafı ilə bağlı yaranmış bu problem gələcəkdə ətin çatışmazlığının yaranmasına və onun qiymətinin artmasına imkan yarada bilər. Xüsusilə də Ermənistanın cənub rayonlarında maldarlıq sahəsi inkişaf etmişdi və fermerlər Qarabağın cənubunda olan yaylaqlara asanlıqla heyvanlarını apara bilirdilər. Yaylaqların əldən çıxması həm də Ermənistanın cənub regionlarında əsas fəaliyyət sahəsinin də daralmasına səbəb olacaqdır. Bu isə həmin ərazilərdə sosial problemlər içərisində yaşayan əhalinin vəziyyətinin daha da ağırlaşmasına və onların tədricən həmin rayonları tərk etməsinə gətirib çıxaracaqdır.

Torpaqların azad edilməsinin Ermənistanda maldarlığa təsiri həm də heyvan yemlərinin çatışmazlığı ilə bağlıdır. Böyük həcmdə otlaqların əldən çıxması və yayın isti keçməsi qış üçün maldarlıq sahəsində lazımı səviyyədə qida üçün istifadə edilən otun toplanmamasına gətirib çıxarmışdır. Bu isə yemlik otun qiymətinin əsaslı şəkildə artmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, ot kipinin (bağlama) qiyməti 1 ABŞ dollarından (dollar) 4 dollara qədər, bəzi regionlarda isə hətta 5 dollara qədər artmışdır³. Ermənistanın İqtisadiyyat Nazirliyinin hesablamalarına görə regionların əksəriyyətində yemlik ot ilə bağlı təxminən 30% həcmdə kəsr yaranmışdır. Bu isə ümumilikdə 200 min ton yemlik otun çatışmaması anlamına gəlir.

Yem çatışmazlığı ilə bağlı problemin həll edilməsi üçün Ermənistan hökuməti tərəfindən müxtəlif tədbirlərin görülməsi müzakirə edilir. Bunlardan biri qida istehsalı avadanlıqlarının alınması üçün lizinqin verilməsi prosesinin genişləndirilməsidir. Lakin, burda problem yarıdan məqam ilkin 20%-lik ödənişin tələb edilməsidir ki, bu da fermerlər üçün çətinlik yaradır. Hökumət hazırda lizinqin ilkin ödənişinin maliyyələşdirilməsinə və eyni zamanda fermerlər üçün yemlik otun alınmasına subsidiyalar ayırmaq üçün müzakirələr aparır. Lakin, hazırda maliyyə resurslarının çatışmazlığı şəraitində hökumətin bunu icra etmək imkanları çox azdır.

Heyvanlar üçün yem çatışmazlığının qışda ciddi problemlər yaradacağını nəzərə alaraq fermerlər heyvanlarını satmaq məcburiyyətində qalmışdır. Bu da hazırda müvəqqəti olaraq ətin qiymətinin azalmasına şərait yaratmışdır. Sentyabrın əvvəlinə olan məlumatlara əsasən mal ətinin bir kiloqramının qiyməti 2 dollara qədər, bir inəyin qiyməti isə 200 dollara qədər azalmışdır⁴. Bu isə qiymətlərin regiondan asılı olaraq 2,3 dəfəyə qədər azalması deməkdir. Lakin, bu azalma müvəqqəti xarakter daşıyır. Yemin olmaması səbəbindən qarşidan gələn aylarda mövcud olan heyvanların satılması ətin çatışmazlığının yaranmasına səbəb olacaqdır. Bu həm qida təhlükəsizliyi ilə bağlı problemlər yaradacaq, həm də qiymətlərin əsaslı şəkildə artmasına səbəb olacaqdır. Çatışmazlığın idxal hesabına bərpa edilməsi isə qiymət artımını daha da kəskinləşdirə bilər. Ona görə də əvvəl qeyd etdiyimiz faktorlar ilə yanaşı maldarlıq sahəsində yaranmış vəziyyət də qiymət artımının davam etməsinə və qida təhlükəsizliyi ilə bağlı ciddi problemlərin yaranmasına səbəb olacaqdır.

Dövlət borcu

Ermənistan iqtisadiyyatı ilə bağlı mövcud olan və getdikcə dərinləşən əsas problem isə dövlət borcunun dayanmadan artmasıdır. Rəsmi məlumatlara əsasən Ermənistanın dövlət borcu 2021-ci ilin yanvar-iyul ayları ərzində 1 milyard dollardan çox artaraq 31 iyul tarixinə 8.973 milyard dollar səviyyəsinə çatmışdır⁵.

³ <https://ru.armeniasputnik.am/20210904/Tseny-na-korma-rastut-na-govyadinu--padayut-chem-grozit-zima-fermeram-i-ekonomike-Armenii-28886656.html>

⁴ Ibid

⁵ <https://report.az/ru/v-regione/gosdolg-armenii-perevalil-za-9-mlrd-dollarov/>

Bu isə o deməkdir ki, cari ilin ilk 7 ayında dövlət borcu 12.6% artmışdır və adambaşına düşən borcun səviyyəsi 3 min dolları ötmüşdür. Avqustun 23-də isə Beynəlxalq Valyuta Fondunun Ermənistan üçün ayırdığı 175 milyon dollarlıq kredit qüvvəyə minmişdir ki, bu da dövlət borcunun əlavə olaraq 2% artmasına imkan yaratmışdır.

Dövlət borcu ilə bağlı ötən illərin statistikasına nəzər saldıqda dövlət borcunun artım sürətinin yüksəldiyini görürük. 2020-ci ilin sonuna Ermənistanın dövlət borcu 7.968 milyard dollar səviyyəsində idi və ötən il dövlət borcunun artımı 647.2 milyon dollar təşkil etmişdi. Cari ildə isə cəmi 7 ay ərzində dövlət borcu 1 milyard dollardan çox artmışdır. Dövlət bədəsində yer alan proqnozlara görə isə 2021-ci ilin sonuna dövlət borcu 9.35 milyard dollar səviyyəsinə çatacaqdır. Bu isə o deməkdir ki, ilin sonuna qədər hökumətin verdiyi ÜDM-in artım proqnozu reallaşarsa (3.2%) o zaman dövlət borcunun ÜDM-də payı 70% səviyyəsinə çatacaqdır⁶. Halbuki, 2019-cu ildə dövlət borcu 7.32 milyard dollara çatmışdı və onun ÜDM-də payı 58.1% səviyyəsində idi. 2018 və 2019-cu illərdə dövlət borcunun illik artım tempi 4% səviyyəsində olsa da 2020-ci ildə dövlət borcu 8.8%, 2021-ci ilin ilk 7 ayında isə 12.6% artmışdır. Bu isə dövlət borcunun artım tempinin 3 dəfədən çox artması deməkdir.

Görünən odur ki, Ermənistanın hazırkı hakimiyyəti ölkədə yaranmış iqtisadi böhrandan çıxmaq üçün xarici borcların intensiv şəkildə cəlb edilməsinə çalışır. Lakin, bu hazırkı mərhələdə Ermənistanın mövcud sosial-iqtisadi problemlərini müəyyən səviyyədə həll etməyə imkan yaratsa da ölkənin maliyyə təhlükəsizliyini ilə bağlı ciddi risklər formalaşdırır. Davamlı iqtisadiyyata malik olmayan Ermənistan üçün gələcəkdə yüksək dövlət borcunu idarə etmək üçün çətinliklər yaranacaqdır ki, bu da Ermənistanın beynəlxalq reytinglərinin aşağı düşməsinə və investorlar üçün cəlbediciliyinin azalmasına səbəb olacaqdır.

Eyni zamanda Avropa İttifaqı (Aİ) tərəfindən ayrılması nəzərdə tutulan 2.6 milyard avro vəsait də dövlət borcunun artmasına səbəb olacaqdır. Ermənistan hökuməti bu yardımın ayrılmasını təbliğat vasitəsi kimi istifadə edərək iqtisadi vəziyyətin əsaslı şəkildə düzələcəyi ilə bağlı əhaliyə mesaj verməyə çalışır. Lakin, ayrılacaq maliyyə vəsaitlərinin strukturuna baxdıqda məlum olur ki, bu vəsaitin böyük hissəsi borc şəklində verilir ki, bu da qarşıdan gələn illərdə də Ermənistanın dövlət borcunun daha da artmasına şərait yaradacaqdır. Bu vəsaitin 1.4 milyard avrosu və ya 54%-i borc olaraq, 1 milyard avrosu və ya 38.4%-i isə investisiya şəklində ayrılacaqdır. Bu vəsaitin yalnız 200 milyon avrosu və ya 7.7%-i qrant şəklində ildə 40 milyon avro olmaq şərti ilə veriləcəkdir. Aİ tərəfindən ayrılacaq borc vəsaiti Ermənistanın hazırkı dövlət borcunun 15.6%-ni təşkil edir. Bu vəsaitin ayrılması dövlət borcunun artmasına birbaşa təsir edəcəkdir. Investisiya şəklində ayrılan vəsaitin iqtisadi faydası isə bu investisiyaların hansı şəkildə idarə edilməsindən asılı olacaqdır. Son illərdə yatırılan investisiyaların faydalılıq dərəcəsinin aşağı olması və iqtisadiyyatın cəlbediciliyinin azalması onu deməyə imkan verir ki, hazırkı iqtisadi böhran vəziyyətində investisiyaların səmərəlilik səviyyəsi aşağı olacaqdır. Həm də bu investisiyaların böyük hissəsi infrastruktur layihələrinə xərclənəcəkdir ki, (şimal-cənub avtomobil yolu üçün də vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulur) bu da real iqtisadiyyatın inkişafına əsaslı şəkildə tövhə verə bilməyəcəkdir. Ayrılan qrantlara gəldikdə isə onu qeyd etmək yerinə düşər ki, Paşinyan hakimiyyətə gəlməmişdən əvvəl Aİ Ermənistanı ildə 50 milyon avro qrant ayırırdı. Bütün bunlar onu göstərir ki, Aİ tərəfindən ayrılan vəsaiti Ermənistan hökumətinin təqdim etdiyi kimi böyük yardım hesab etmək olmaz. Əksinə bu vəsaitlər dövlət borcunun davamlı şəkildə artmasına şərait yaradacaqdır ki, bu da uzun müddətli dövrdə Ermənistanın iqtisadi təhlükəsizliyini və müstəqilliyini sual altında qoyacaqdır.

Nəticə

Qeyd edilən faktorlar onu göstərir ki, Ermənistanda iqtisadi və sosial vəziyyət gərginləşməkdə davam edir və hökumət bu problemləri həll etməkdə çətinlik çəkir. Siyasi vəziyyətin seçkilərdən sonra qismən sabitləşməsinə baxmayaraq bu iqtisadi vəziyyətə müsbət təsir edə bilməmişdir. Müharibənin yaratdığı

⁶ <https://rus.azatutyun.am/a/31086225.html>

nəticələr Ermənistan üçün iqtisadi baxımdan strateji əhəmiyyət daşıyan istiqamətlər üzrə problemlərin dərinləşməsinə səbəb olur. Ona görə də bu problemlərin idarə edilməsi mürəkkəb prosesdir və qısa müddətli dövrdə istənilən nəticələri əldə etmək çətindir. Belə vəziyyət əhalinin rifah halına əsaslı şəkildə təsir etdiyindən bu həm də hökumət üçün zaman keçdikcə siyasi təzyiqlərin yaranmasına da yol açacaqdır.

Ermənistanın iqtisadi potensialı və maliyyə imkanları məhdud olduğundan hazırkı hökumət də ənənəvi vasitədən, xarici borcun cəlb edilməsindən istifadə edir. Lakin, borcun cəlb edilməsi müvəqqəti olaraq problemlərin qarşısını almağa imkan yaratsa da dövlət borcunun riskli səviyyəyə çatmasına səbəb olur. Belə ki, Ermənistanın dövlət büdcəsində yer alan proqnozlara görə ilin sonuna dövlət borcunun ÜDM-də payı 70% səviyyəsinə çatacaqdır. Əvvəlki dövrlə müqayisədə iqtisadi problemlərin daha dərin olması daha çox borcun cəlb edilməsini tələb edir ki, bu da ölkənin maliyyə təhlükəsizliyini sual altında qoyur. Bütün bunlar həm də onu göstərir ki, Ermənistan iqtisadi böhrandan çıxmaq üçün qonşular ilə münasibətlərini normallaşdırmağa və ticarət əlaqələrini bərpa etməyə məcburdur. Əks halda Ermənistan hökuməti qida təhlükəsizliyi, emiqrasiya və yüksək dövlət borcu kimi strateji problemləri həll edə bilməyəcəkdir. Xaricdən ayrılan vəsaitlərin isə dövlət borcunu artırması Ermənistanın iqtisadi müstəqilliyini daha da məhdudlaşdırır. Ermənistanın müstəqillik əldə etdikdən sonrakı iqtisadi tarixi onu göstərir ki, xaricdən ayrılan yardım hesabına davamlı iqtisadiyyat qurmaq mümkün deyildir. Ona görə də Ermənistan iqtisadi baxımdan sağ qalmaq üçün sonunda regional əməkdaşlığa qoşulmalı olacaqdır. Hazırda mövcud olan iqtisadi vəziyyət daha da pisləşdikcə və Ermənistan hökuməti üzərində daxili siyasi təzyiqlər artdıqca işğalçı və revanşist siyasətdən uzaqlaşmalı olacaqdır.

Müəllif: Orxan Bağırov, Beynəlxalq Münasibətlərin Təhlili Mərkəzində aparıcı məsləhətçi